

ADY KÖLTÉSZE MA

Hozzászólásom – némileg felelőtlenül megválasztott – címe: *Ady költésze ma*. Mikor a *Jelenkor* által szervezett szimpózium előtti este elolvastam az előadásom szövegét, gyorsan arra jutottam, hogy más címet kellett volna adnom. Körülbelül azt, hogy *Ady és a tisztánlátás*, vagy inkább azt, hogy: *Ellentmondásaim Adyval*. Kettő is van, és mindkettőnek ugyanaz a gócpontja: nem szeretem Ady Endre verseit, pedig – Adyt parafrázálva – szeretném szeretni őket. De kezdjük az elejéről!

Minél többet tudok meg Ady fogadtatástörténetéről, annál nyilvánvalóbb, hogy az utóbbi bő száz évben mind a költői, mind a publicisztikai életművet leginkább kártékony célokra használták. Ez történt közvetlenül a halálát követően, a két világháború között, a második világháború alatt és a szocializmus időszakában is. A rendszerváltást követő irodalomelméleti bumm következtében az irodalomtörténészek újfajta magyarázatokkal próbáltak hozzáférni Adyhoz, ahogy látom, jóval kevesebb sikerrel, mint Ady néhány reprezentatív kortársának az esetében.¹ Nyilván nem véletlen, hogy az elmúlt harminc évben írt Ady-szakirodalmak legizgalmasabbika Teslár Ákos Ady-kultuszokról szóló doktori értekezése.²

A rendszerváltást követően egyébként több olyan dolgozat is született, amely megpróbálta átgondolni, hogy szorosan formai, illetve eszmei szempontból mennyire élő Ady lírája. Ezek a szövegek a költészeti hatás és a költői köztudatban való létezés igazolásaként leginkább az intertextusokat vadászták: H. Nagy Péternél Orbán Ottó, Kovács András Ferenc és Orbán János Dénes,³ Szigeti Lajos Sándornál pedig Baka István neve került elő.⁴ Előbbi dolgozat a 2002-es *Ady-értelmezésekben* jelent meg, utóbbi az *Ady-újraolvasóban*. Ez a két tanulmánykötet volt az ezredfordulón a legerőteljesebb koncepciózus vállalkozás, amely Ady poétikai továbbélését vizsgálta, viszont akármikor olvastam a bennük lévő szövegeket, nem leltem olyan szempontot, amely formai értelemben élővé magyarázta volna Adyt.

A szellemi örökség kapcsán egy konkrét szöveggel foglalkozom, Kemény István egyik ismertebb esszéjével, az a címe, hogy *Komp-ország, a hídról*. 2006-ban jelent meg a *Holmiban*. A szöveg eredetileg kritikának készült, a Nap Kiadó *In memoriam* sorozatában megjelent Ady-darabot kellett (volna) recenziálnia Keménynek. Ehelyett azt írta meg, hogy a kétezres évek első évtizedének közepén, Magyarországon hogyan is kellene (kellett volna?) gondolkodni Ady Endréről. Kemény alapvetése szerint Ady lírájának vizsgálatokor valójában

¹ Az Ady-recepció főbb csapásirányait és az Ady-kultuszok működését Mekis D. János foglalta össze körültekintően. Lásd: Mekis D. János: *Ady-kultusz és Ady-hatás. Árkádia*. <http://www.arkadiafolyoirat.hu/index.php/7-az-irodalmi-kultuszrol/150-ady-kultusz-es-ady-hatas> (A letöltés ideje: 2019. november 30.)

² Teslár Ákos: „Megszerettetik a hazát”. *Ady, kultusz, nemzet*. (kézirat) <http://doktori.btk.elte.hu/lit/teslarakos/diss.pdf> (A letöltés ideje: 2019. november 30.)

³ H. Nagy Péter: *Ady újrakomponálása az ezredvégen*. In: H. Nagy Péter – Lőrincz Csongor – Palkó Gábor – Török Lajos: *Ady-értelmezések*. Iskolakultúra, Budapest, 2002, 151–157.

⁴ Szigeti Lajos Sándor: *Álom és látomás*. Az Ady-hagyomány Baka István lírájában. In: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Zoltán – Kulcsár-Szabó Ernő – Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999, 211–224.

két költőt kell számításba venni. A magyar nyelv poétikai lehetőségeit világirodalmi szinten kihasználó művész és a magyarság történelmi helyzetére fogékony, tudatos költői szerepet magára vállaló Adyt. Kemény írása főként az utóbbi Adyról szól. Az én lírai felnagyítása Kemény szerint az „utolsó magyar” pózával függ össze, aki a korabeli megszólalási formák közül a szélesebb tömeghez szóló beszédet választotta. A szélesebb tömeg (a magyarság) ekkoriban az európai trendekkel párhuzamosan a nacionalizmus ideájára reagált érzékenyen, s ez szerencsés együttállást jelentett Ady – Kemény megfogalmazásában – „zseni” alkatával. A költő által választott hangnemet nagyban befolyásolta a magyarság identitásának kiválasztottság-tudata. Ennek köszönhető a biblikus beszédmód, a prófétai szerep, illetve a zsidóság testvércsoportként történő feltüntetése.⁵ Az esszé ehhez kapcsolódó legprovokatívabb állítása az 1944-es eseményekhez kötődik. Ekkor ugyanis lehetőség volt a nemzet felemelkedésére, mégpedig a rokon nép, a zsidóság védelme által. A magyarság – mondja Kemény István – ezt elszalasztotta, a nemzeti nagyság visszanyerésére pedig a történelmi körülmények tudatában a 2005-ös Magyarországon már nem látszik esély: „ez a frusztrált, de küldetéses maradványország most múlik ki csendesen a szemünk előtt [...] Aki pedig egeket akar ostromolni, az tanul, és elmegy innen. Amit itthagy, egy vidéki ország”⁶ – olvasható a szöveg vége táján. Az Ady-életműben működtetett „utolsó magyar” szerepe tehát egyrészt a későbbi történelmi események révén jött létre, másrészt a költő „zsenije” miatt, aki saját korszakára a tömegek nyelvén tudott reagálni, kvázi utolsóként. Kemény István tézise, hogy „a felületes sznobok és a fásult magyartanárok vitájában mégiscsak a magyartanároknak van igazuk: Ady Endre igenis tisztán látta a korát”.⁷

Ady eszmei-gondolati örökségével kapcsolatban engem Kemény István esszéje többé-kevésbé meggyőzött. Egyrészt ezért idéztem a gondolatait. Másrészt azért, mert Ady költészetének jelenkori érvényességével (és a saját olvasói tapasztalataimmal) kapcsolatban él bennem két nagyon erős ellentmondás. Az első, hogy Ady fogadtatástörténetét sokkal érdekesebbnek látom, mint a verseket, és ezt a nyugatos költők közül kizárólag Adynál érzékelem. Egy rövid személyes kitérő: Adyval nyilván én is ugyanúgy kerültem először intenzívebb kapcsolatba, mint sokan mások: az iskolapadban, 17 évesen. Akkor, dacos kamaszként nem igazán tudtam eldönteni, hogy a versek egyszerűsége zavar-e jobban (gondolom, nem értettem őket), vagy az Ady személye körüli felhajtás (aki a kortársaim közül véletlenül verseket olvasott, Ady-rajongó volt, ahogy az irodalomtanárom is). Később az egyetemen elolvastam Adyról, amit el kellett, azonban sem az évfolyam-előadás, sem a nyugatosokról szóló líraszeminárium nem tudta közelebb hozni Adyt. A Kemény István költészetét tárgyaló doktorimban külön fejezetet írtam Ady Keményre gyakorolt hatásáról, ráadásul évek óta tanítom is Ady költészetét. Tulajdonképpen biztos vagyok benne, hogy mára a kifejezetten „nemszeretem” költők közül messze Adyról tudok a legtöbbet (bár gyanítom, egyáltalán nem eleget). Ady fogadtatástörténetét feltehetően azért látom izgalmasnak, mert általában érdekelnek az ellentmondásos diskurzusok, és – ahogy korábban utaltam rá – kimondottan nagyra tartom az irodalmi kultusz kutatás eredményeit. Ennyit a személyes kitérőről.

A másik ellentmondás a doktori dolgozatom megírása óta kérdésként foglalkoztat: miért nem szerettem a kedvenc kortárs költőm, Kemény István kedvenc költőjének a verseit? A kérdés megválaszolásához természetesen Kemény Istvánt hívom segítségül, pontosabban a *Lúdbőr* című könyvét, amely értekező prózákat tartalmaz. Az Ady-esszé mellett három szöveghely összeolvasásával szépen kirajzolódik Kemény Ady-rajongása: *A költészet megkopasztása, lúdbőrig* című előadásszöveg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Születik vagy csinálják?” konferenciájára készült 2007-ben. A konferencia az akkori ma-

⁵ Kemény István: *Komp-ország, a hídról*. In: *Uő.: Lúdbőr*. Magvető, Budapest, 2017, 26–39.

⁶ Uo., 38.

⁷ Uo., 28.

gyar költészet „műhelytitkairól” szóló, tizenhárom kortárs költőt hívtak meg, hogy a saját versírási gyakorlatukról beszéljenek. Kemény István a következőt írja az előadás szöveg-változatában: „én szeretek nagy, megrázó verset olvasni, olyat, amitől lúdbőrös lesz a hátam, sőt, még bőgni is szoktam rajta, ha nem lát senki [...] Számomra csak a versírás gyakorlata létezik, ennek a magva pedig az ihlet. Célja pedig a lúdbőr”.⁸ Jó félszáz oldallal később, *Az eltévedt lovas* kapcsán pedig kamaszkori Ady-élményeiről tudósít: „Tizenhét éves koromban úgy búvöltek meg Ady versei, mint az óceániai mesék. Lúdbőrözött tőlük a hátam, megrendülést éreztem, könnyeztem is”.⁹ A következő oldalon a „Minden Egész eltörött” verssorhoz tartozó négysoros jegyzet végén így fogalmaz: „ez a verssor a csúcsa az általam ismert költészetnek”.¹⁰

Egy Ady-rajongó. Ezen felül viszont mi derül ki mindebből? Kiderül, hogy Kemény saját költészetének célját, a lúdbőr okozását az összes retorikai körítéssel együtt is nagymértékben Adyhoz köti elsődleges mintaként, továbbá kiderül, hogy az első intenzív találkozás kamaszkorban történt, 17 évesen. Amennyire tudom, az Adyval való első találkozás az esetek többségében még mindig ugyanígy zajlik. Az általam tanított 17-20 éves korosztálynak nagy százalékban Ady a kedvenc költője úgy, hogy az Ady-poétikánál minimálisan összetettebb verskultúrához csak nagyon keveseknek van bármilyen köze. Két konkrét példa. Harmadéves tanító szakosoknak tartok kreatív írás kurzust az egyetemen, ahol stílusimitációkat szoktak készíteni. A hallgatók (jelzem: nem magyar szakosok) úgy képesek tisztességes szerelmes verset írni Ady modorában, hogy az alkalmazott stílusjegyekre csak a legkritikább esetekben tudnak reflektálni. A másik példa: idén az őszi szünet előtt megkérdeztem a gimnáziumban, ahol óraadóként dolgozom, négy osztályban, körülbelül 90 gyerektől, hogy ki a kedvenc költőjük. Félelmetes volt az eredmény, négyből három diák – már azok közül, akiknek van kedvenc költője – Adyt jelölte meg.

Én mégsem tudom szeretni Adyt. Soha nem éreztem még lúdbőrt Ady olvasása közben, és soha nem bőgtem egyik versén sem (Keményén igen, ugyanígy Weöresén, Pilinszkyén és Tandorién, hogy három másik zseniális költőt, egyben Ady-rajongót említsek). Továbbmegyek: még az Ady-stílusparódiákat sem szeretem. Sem Karinthyét, sem Szabolcskát, sem Lovász Károlyét, sem Bródy Miksáét, de még Varró Dánielét sem. (Egyedül az 1912. október 13-i *Borsszem Jankóban* megjelent *Margita meghalni meghal ugyan, de kergetni nem hagyja magát* című „lírai népszínháskölteményt” olvasom vigyorogva. A rövid, egyoldalas paródia a *Margita élni akar* című verses históriára íródott.) És el is érkeztem ahhoz a részhez, amiről azt gondoltam, hogy a legnehezebb lesz megírni: röviden számba venni, hogy milyen szépirodalmi szövegeit tudom többé-kevésbé őszintén méltatni Adynak (mégiscsak így fair). Kettőt találtam: a *Margita élni akart* és az *Ésaiás könyvének margójára* című verset. Mindkét mű formai kísérletnek számít Ady életművében és mindkettőnek van jófajta kortárs irodalmi kapcsolata, méghozzá két olyan szerzőnél, akik poétikai szempontból is Ady örökösének tekinthetők. A *Margita élni akar* elbeszélő költeményként Térey János verses elbeszéléseinek (például a *Paulusnak*) fontos referenciapontja, az *Ésaiás könyvének margójára* pedig szintén unikális formai kísérlet az életműben, ez Ady egyetlen prózaverse (és például Németh G. Béla szeretett költeménye is¹¹). Kemény István versei közül – nem meglepő módon – egy prózavers, *A nullán szolgálat* lényeges információkat a költő Ady-képéről és az Ady-kultuszhoz való viszonyáról. (A szerepvers a következőképpen indul: „Én, Ady Endre minden idők legnagyobb költője, ki rákényszeríttem betegségemet e világra, most, öntudatom és belátásom teljes birtokában megkísérlek elvonulni.”) Térey és Kemény Ady-kapcsolata egyébként is nyilvánvaló. Ez a lírai

⁸ Kemény István: A költészet megkopasztása, lúdbőrig. In: Kemény, i. m., 161–162.

⁹ Kemény István: Ady Endre: Az eltévedt lovas. Uo., 207.

¹⁰ Kemény István: Ady Endre: Minden Egész eltörött. Uo., 208.

¹¹ Németh G. Béla: Zárszó. In: Kabdebó et al. (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*, i. m., 228.

megszólalás terén a beszélő én kitüntetett pozíciójában mutatkozik meg (akár közösségi költészetéről van szó, mint Kemény esetében, akár arisztokratikus alanyiságról, mint Téreynél), illetve a fogalomhasználatban (az általam legnagyobbra tartott Térey-verseskötet, *A természetes arrogancia* például ezzel a mondattal indul: „A nemtelen horda végre elvonul”. Kemény életművében pedig – Ady *Északi ember vagyok* című versére – szép visszatérő fogalmi rájátszás a „dél” és a „déliség” motívuma).

Meggyőződésem, hogy a komoly életművel rendelkező kortárs költők közül Térey János és Kemény István Ady igazi örökösei, az ő verseikből látszik, hogy poétikailag értelemben milyen Ady költészete ma (pontosabban: milyennek kellene lennie). Mivel utóbbi a kedvenc kortárs költőm, előbbi pedig vitán felüli költői életművet hozott létre, így sajnos erős a gyanúm, hogy az általam preferált Ady-verseket is miattuk tartom nagyra, továbbá az is árulkodó, hogy Térey és Kemény okán két olyan Ady-szöveget emeltem ki, amelyek az életműben atipikusak.

Mindezek után illene megfogalmaznom, hogy miért nem szeretem Ady költészetét. Előzetesen azt gondoltam, hogy ezt a szakaszt lesz a legkönnyebb megírni. Tévedtem. Sokat ültem felette. Bármit írtam, demagógnak tűnt. Végül arra jutottam, hogy az ellenérzéseim két okból erednek: a megszólaló nárcizmusából és a retorikai alakzatok gyakori diszfunkcionalitásából. Tehát a beszédpozícióból és a tekhnéből.

1. A beszédpozícióról: munkáscsaládból származom, a közegnek, amelyben felnőttem, nem erőssége az érzelmi reflektáltság: ennek megfelelően irtózom a toladóan nárcisztikus dikciótól, táplálkozzon az agresszióból vagy önsajnáltatásból, az Ady-versek alapminőségeiből. Nem tiltakozom a kitüntetett megszólalói helyzet ellen, ahogy a képviselési beszédmód ellen sem. Az Ady-versekből kiolvasható alapállításokkal kapcsolatban a kétely hiánya zavar. A nárcizmus taszít, viszont megértem – akkor is, ha vulgár-pszichologizálásnak tűnik –, hogy aki elé 17 évesen odateszik Ady verseit, annak miért megy könnyen az azonosulás.

2. A tekhné kapcsán az alakzatok zavarnak leginkább. Egy példát említenék: az ismétlés mellett a kedvenc alakzatom a kétértelműség. Ady költészete – főleg az enigmatikusság miatt – tele van olyan retorikai megoldásokkal, melyek látszólag többértelműek. A magam részéről rajongok az ambiguitív és az amphibolikus nyelvi formulákért, amennyiben azok felfejthetők és értelmezésségitők, Adynál viszont lépten-nyomon megfejthetetlen obskúrus alakzatokkal találkozom. A *Zendülés váram alján* című vers például így kezdődik: „Lentről vad lárma csap föl hozzám, / Ki ide föl egyedül jöttem / S fölutamat megöntözötten / Mutatja elhullott vérem”. A „megöntözötten” kifejezés szintaktikailag a fölüthöz és a vérhez is köthető. A második jelentés: a „vérem megöntözötten mutatja az utat” viszont elképesztően zavaros, és nincs olyan jelentése a versnek, aminek a segítségével ez a zavarosság föloldható volna.

Számomra a jó költészet egyszerre érzéki és intellektuális. Érzéki abban az értelemben, hogy a nehezen értelmezhető versszakaszoktól (passzusoktól, motívumoktól, képektől) elvárom, hogy önmagukban is erőteljesebbek legyenek (okozzanak lúdbőrt), és hogy sokadik pillantásra be is lehessen őket illeszteni a vers gondolati keretei közé. Ha viszont ezek a gondolati keretek túl egyszerűek, akkor részemről véget ért az érdeklődés. Ha egy vers érzékiségében el tud ragadni, és ezt követően intellektuálisan is párbeszédbe tudok lépni vele, az arra elég, hogy a vers nagyságát elismerjem (így jártam a *vonszolnak piros delfinekkel* Kormos Istvántól). Ezen felül akkor gondolom, hogy nagy költéssel találkozom, mikor a lírai életműben egységes alkotói etikát fedezek fel. Ez nagyon ritka. Adynál léte-

zik ilyesfajta költői ethosz, a lúdbórt előidéző versek viszont az én ízlésem szerint hiányoznak. Hangsúlyozom: gyanítom, hogy bennem van a hiba, de nem akartam őszintén módon hozzászólni az Ady-kérdéshez. Ez a minimum.

Szegedy-Maszák Mihály jelzi *Ady és a szimbolizmus* című dolgozatában, hogy az Ady-értelmezőknek nincsenek megfelelő fogalmaik arra, hogy a költő életműve helyett az egyes versek szoros olvasását tudják elvégezni.¹² Messzemenőig egyetértek vele. Szerencse, hogy nem vagyok elkötelezett Ady-értelmező.

*

Zárlatként: 1977-ben, Ady születésének százéves évfordulójára az MTA két osztálya, illetve az ELTE BTK tudományos ülészakot szervezett. A konferencia nyitóbeszédében Szentágothai János, az Akadémia akkori elnöke saját célulvű fejlődéstörténeti elbeszélésébe illesztette be Adyt a következőképpen: „Ady Endrét ünnepeljük születése 100. évfordulóján, olyan költőt, akire egész társadalmunk úgy tekint, mint akinél – prófétai látással megáldott nem kevés számú költőnk közül – senki sem látta, nem érezte és nem tudta jobban, hogy történelmünknek ama fordulatához kell eljutnia, amelyben ma élünk. Magyar népünknek ez a mai létezési formája az, amelyet Ady kívánt, megidézett és emberfeletti géniuszával akart”.¹³

Azon kívül, hogy a Pécsi Tudományegyetemhez sok szálon kötődő Szentágothai János mondatai a fentiek, és hogy az egyetemhez szintén sok szálon kötődő Tudásközpontban zajlott a szimpózium, Ady halálának centenáriumán talán nem haszontalan egy olyan tanácskozás nyitányát idézni, amely a költő születésének centenáriumán hangzott el. Az 1977-es konferencia (s az előadások nyomán született tanulmánykötet) Ady verse után az „*Akarom: tisztán lássatok*” címet viselte. A tisztánlátás visszatérő futama az Ady-szakirodalomnak. Kemény elnagyolt, ám alapállását tekintve szimpatikus értelmezésében Ady a saját korát és a közeljövőt látta tisztán. Szentágothainak a kontextus ismeretében is kevésbé szimpatikus soraiban a pár évtizeddel későbbi jövő tisztánlátásáról van szó, a születési centenáriumra készített tanulmányok viszont Adyt akarták tisztán látni/láttatni (a szövegek tanulsága alapján legalább kétféleképpen).

Ady költészetének korántsem elkötelezett híveként kíváncsian várom, hogy mikor születik majd meg az az Ady-szakirodalom, amely a korábbiaknál kicsivel tisztábban látja/láttatja Adyt (ahogy Teslár Ákos tette). Ezt követően pedig a saját látásomra leszek a leginkább kíváncsi: hogy tisztulnak-e az ellentmondások.

¹² Szegedy-Maszák Mihály: Ady és a francia szimbolizmus. In: Uő.: *Irodalmi kánonok*. Csokonai, Debrecen, 1998, 115.

¹³ Szentágothai János: Megnyitó. In: Csáky Edit (szerk.): „*Akarom: tisztán lássatok*”. *Tudományos ülészak Ady Endre születésének 100. évfordulóján*. Akadémiai, Budapest, 1980, 9.